

SANAT METAFOR VE DÖNÜŞÜM

ART METAFOR AND TRANSFORMATION

Doç. Dr. Yunus BERKLİ

Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü
yberkli@atauni.edu.tr

Yrd. Doç. Dr. Gülten GÜLTEPE

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü
ggultepe@ksu.edu.tr

Öz

İnsanoğlunun betimlemelerinin ilk öncelleri primitif dönemden mağara, taş, kaya gibi doğanın yapısında bulunan, çeşitli organik nesnelere üzerinde, figüratif veya sembolik işaretlerin sahnelendiği tasvirler olarak ortaya çıktığı bilinir. Tasvirler, insanın doğa karşısındaki mücadelesini ve hayvan dünyasını büyümlü bir biçimde aksettiren çalışmalardır. İlkçağlardan itibaren süre gelen insanoğlunun doğa karşısındaki varoluşunun kökeninde, benzetmelerin (Metafor) veya benzetmelerden yola çıkılarak farklı dönüşümlerden ilham almış olması gerektir. İnsanın bir büyücü edasıyla doğa nesnesinin; bir ağaç parçası, bir kemik ya da bir taş parçasını belli bir örneğe benzeterek o şekle dönüştürmesiyle, işaretler, adlar, kavramların oluşabileceği gibi bu oluşumlar neticesinde insanın kendisi dahi hayvandan insana veya insan-hayvan karışımından melez bir dönüşüm metaforu olarak da biçimselliğini kazanmış oldu. XX. yüzyılın görsel ve sanatsal metaforları ise çağın mekanik bir dil yaklaşımına evrildiğini, artık bir tür hayvanın bir tür mekanik parçayla oluşturulan yeni melez bir bütünden bahsedilebileceğini de göstermiştir. XX. yüzyılın sanat gerçekleri, insanla doğa arasına giren teknik, dünyanın biçimsel algısını yeniden tasarlamıştır. Öyle ki endüstriyel çağın yaratıları, yapay bir dünyanın görünümünden başka bir şey değildir.

Anahtar Kelimeler Sanat, Metafor, Sembol, Arketip, Dönüşüm

Abstract

The first precursors of humankind's paintings are known from the primitive period as depictions of figurative or symbolic signs on various organic objects found in the nature of cave, stone, rock, and nature. Tasks are works that reflect man's struggle against nature and the animal world in a magical way. The existence of human beings that have been in existence since the early ages must have been inspired by different transformations at the root of the existence of nature versus the metaphors or analogies. Man is a creature of the nature of the object; Such as signs, names, concepts can be formed by the transformation of a piece of wood, a bone or a piece of stone into a specific example, such marks, names, and concepts can be formed as a form of metamorphosis as a hybrid metamorphosis of man himself or a mixture of man and animal. XX. The visual and artistic metaphors of the nineteenth century also showed that the age had evolved into a mechanical language approach and that a kind of animal could now be spoken of as a new hybrid set of mechanical parts. XX. The artistic realities of the twentieth century redesigned the formal, perception of the world, which lies between man and nature. So much so that the creation of the industrial age is nothing more than the appearance of an artificial world.

Keywords Art, Metaphor, Symbol, Archetype, Conversion

Giriş

İnsanoğlunun betimlemelerinin ilk öncelleri primitif dönemden mağara, taş, kaya gibi doğanın yapısında bulunan, çeşitli organik nesnelere üzerinde, figüratif veya sembolik işaretlerin sahnelendiği tasvirler olarak ortaya çıktığı kabul edilir. Tasvirler, insanın doğa karşısındaki mücadelesini ve hayvan dünyasını büyümlü bir biçimde aksettiren çalışmalardır. Ritüel içerikli petrogrifler, etnik ve kültürel kimliğin sembolü olan damgalar ifade gücü yüksek son derece özgün betimlemelerdir (Fotoğraf 1). Eylemsel ifade tarzları, bir olayı anlatma veya hikaye etme bu dönem insanının bakış açısıyla örtüşmektedir. İfade ettikleri ise mistik duyguların ve düşüncelerin yansımaları olarak belirlemektedir (Alyılmaz, 2015: 41). Dolayısıyla sanatın kaynağı, insan ruhunun tabii mistik yapısı, duygu, düşünce ve hayal gücü bu tür tasvirlerin oluşumunda ve dışavurumunda önemli unsurlar olarak kabul edilmektedir (Mülayim, 1994: 191) (Fotoğraf 1-10). Tarih öncesi dönemlerden günümüze ulaşabilen resimsel örnekler, majik olanın estetik olana dönüşmesi, kültürün daha çok ikonografik yapısı ile bağlantılıdır (Mülayim, 2006: 65). Çizgisel bir üslupla soyutlamaya varan resimler, adeta kavramsal bir nitelik taşırlar (Fotoğraf 3-10). Tarih öncesi farklı zaman ve katmanlardan gelen kaya resimleri, Mezopotamya ağırlıklı vurgu stilleri görülmesine karşılık, Orta Asya'dan batıya gelen Türk boylarının da biçimsel karakterlerini taşıyan resimler bulunur.

1-METAFOR

“Metafor özü itibariyle, soyut ilişkileri anlamak veya formüle etmek üzere somut bir imgenin kullanılmasında yatmaktadır” (Draaisma, 2014: 34). Tözün (totem) nesneye dönüşümünde de benzer düşünce sisteminden hareketle formüle edilmesi söz konusudur (Fotoğraf 14). Metaforlar, sözcük ve görüntüden oluşan, somut bir nesneye göndermede buldukları için görsel araç olarak işlev görürler (Draaisma, 2014: 28, Ziss, 2016: 176). Kültürlerin sanatsal deneyimlerini belirleme, saf biçimler, motifler, imgeler, hikayeler ve alegorilerin temel ilkelerinin ortaya çıkışı metaforun benzetme teorisiyle özdeş, kavramsal bir boyut kazanmaktadır. Kolektif temsiller veya kavramlar, arketipler

İnsanlık tarihinin gizemli ve bilinmeyenlerle dolu bir sürecini içerseler de Anadolu'nun özellikle güneyinde yer alan kaya resimleri, Asur, Sümer, Urartu kültürlerinin prehistorik bir kökene dayandığı belirtilmektedir (Somuncuoğlu, 2011: 30). Kaya resimlerinde çok çeşitli teknikler kullanılarak oluşturulan mevcut figürler genelde o bölgenin hayvan tipini yansıtan ayrıntılar da içermektedir (Somuncuoğlu, 2012: 300, Mert, 2007: 234-235). Farklı coğrafyalarda yayılma alanı gösteren kaya betimlemeleri, Türk sanatının kültürel özelliklerini açıklayan belgeleyici çalışmalardır. Çeşitli malzemeler ve teknikler kullanılarak oluşturulan eserler, halı, kilim, tekstil, madeni kaplar kısacası küçük el sanatlarında benzer tasvirlerin görülmesi Türk sanatının geçmişten gelen gerek özdeksel gerek manevi açıdan üslup birliğini kanıtlamaktadır. Türk sanatının karakteristik özelliği, Atlı Bozkır Türk Kültür Üslubunun av kültürünü ve sembolizmini yansıtan sahneler bilinçaltı dünyasının metaforik yaratılarıdır (Berkli, 2007: 65-74, Erzen, 1992: 13-14). Bazı yerlerde hayvan mücadelesi sahnelerinin ilk öncellerine, savaş veya çiftleşme sahnelerine yer verilmiştir (Çoruhlu, 2007: 146). İlkel kavimlerin, kaya resimlerinde, yontularında veya heykellerinde görülen arkaik biçimlendirmeler, XX. yüzyıl başlarında ortaya çıkan sanatsal gelişmelerde de gözlemlenmiştir (Antmen, 2013: 34).

veya ilk örnekler (Lakoff-Johns, 2010: 101-104, Herzfeld, 2012: 251) bağlantısı, kültürün ve toplumun içinde gerçekleşen dil ve düşünce yapısıyla değişkenlik göstermiştir. Tabiat ve tabiatüstü varlıklar, sembolik anlamlara sahip hayvan veya bitkiler, dinsel inançlara ve gündelik hayata işaret edebilecek sahneler, damgalar veya yazıya benzer işaretler, doğada mevcut nesnelere üzerine aksettirilmiş orijinal betimlemelerdir. Geometrik formlar, daire veya dikdörtgen şekiller, dört ana yönü temsil eden işaretler ve güneş tasvirleri de kültürlerin din ve inanç değerleri etrafında şekillenmiş ve benimsenmiştir (Çoruhlu, 2007: 146) (Fotoğraf 1-10).

2-TASVİR

Tarih öncesi devirlerden ses (Fonogram), yazı (İdeogram) ve basitleştirilmiş (Piktogram) veya minimalist tarzdaki resimler, insanoğlunun doğayı, sembol ya da motiflere indirgeyerek benzetmeler (Metafor) yoluyla ifade edebilecek göstergeleri oluşturmalarına neden olmuştur. Bazı motiflerin içerik değerleri, ongun veya totemik anlamların neticesi olarak Türk sanatında, boy ve şahıs damgası şeklinde çeşitli sanat eserlerinde yer bulmuştur. Göktürk kağan sülalesinin damgası olduğuna inanılan ve benimsenen, dağ keçisi piktogramının, M. Ö. VIII. yüzyıllara kadar geri gittiği hakkında bilgiler mevcuttur (Esin, 1978: 5, Mannay-Ool, 2003: 169-180). Tarih içerisinde başkalaşım geçiren di-

lin esas yapısı metaforlarla anlam genişliğini fark ettirmektedir. Dolayısıyla im sesin, yazı ise sözün eğretilmesi olarak ortaya çıktığı kabul edilir (Harmancı, 2012: 27, Rifat, 2014: 12-14). Orta Asya çöğrafiyasında hüküm süren Türkler ve komşu kültürler, kainatın ve varlığın ontik yapısını kozmolojik bir sistem etrafında tasavvur etmişlerdir. İdeogram ve piktogramlarla ifade edilen şekiller veya simgeler meydana getirmişler, kozmik tasavvurların betimi, tek çizgiler, çift çizgiler ve noktalar gibi işaretlerle, Çince'de kua, Türkçede ırk, denen kriptografi (gizli yazı) sistemini geliştirerek yansıtmışlardır (Esin, 1978: 6, Esin, 2004, 26-38).

2-1- Tasvirlerde Kozmik Unsurlar

Kozmik yapının esas unsuru, kaosla iç içe olmuştur. Kozmosu yaratan kaos mitolojiye göre kozmosun başlangıcı olmaya devam eder. Kozmosun kaostan oluşma düşüncesi, dünyanın sürekli yaratılış ve yenilenme halinde olduğu gerçeğini gündeme getirmektedir (Beydili, 2015: 334-335). Kültürlerin mitolojik destansı düşüncelerinde, tabiat ile insan özdeşleştirilerek kozmolojik aşamada bunların birbirleriyle olan bağlantıları ortaya konulmuştur. Sümer, Mısır, Akad, Babil, Yunan ve Hint mitolojilerinde kozmogonik ve kozmolojinin negatif betimlerini görmek mümkündür. Arkaik toplumların insanı, hayvan, bitki ve kozmik nesne gibi varlık kökeninin bilinmesi, bir tür sihirli üstünlük ile elde edilmiş kazanımla sağlanmıştı (Taş, 2011: 16-19). "Asya kökenli dinler içinde, mitin ritüel özellikler içermesi, dini bir davranışı doğrulayan ve ilham veren bir külte bağlılığından ileri gelmektedir" (Eliade, 2015: 87-90). Dini karaktere sahip mitin ritüel veya mistik boyutu do-

layısıyla plastik sanatların üretiminde de işlevsel bir rol oynamaktadır. Kültürlerin mitolojik karakterleri veya göstergeleri, bir şeyin nasıl varlık haline geldiğini anlatmaktadır. Dünyanın kozmogonik, insanın, bir hayvanın, tabiat veya tabiatüstü varlığın kozmolojik açıdan oluşumunu açıklamaktadır. Esas öncelik, dünyanın yaratılışının yani evren doğumunun her şeyden önce geldiği düşüncesiyle kozmogoninin ön sıralarda yer almış olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kozmogonik mitoloji, hayvanların, bitkilerin ya da insanın yaratılması, kısacası bir dünyanın varlığını gerekli kıldığı için bütün mitolojilere modellik oluşturmaktadır (Eliade, 2015: 87-90). Mircea Eliade; "Sanat dünyası ile din dünyası hemen hemen bütün tarihsel süreç boyunca kıyaslanabilmektedir. Sanat realitelerinin ne manaya geldiği üzerinden tartışmalar, dini veriler ışığında veya kutsalın bizlere verdiği referanslar doğrultusunda anlam kazanmaktadır" (Eliade, 2015: 21).

2-1-1- Kozmik Hayvan Tasvirleri

Altay tasvirlerinde çok sık rastlanılan, hayvan ile yıldızların özdeşleştirilmesi ve hayvanlardan kehanetler edinme alışkanlığı, hayvanların gökbilimsel bir özellik kazanmasına yol açmıştır. Hayvanların üstün özelliklerine olan inanç, yaşayan her şeyin hayvan biçimli olarak düşünülmesi, takımyıldızların, gezegenlerin ve yıldızların hayvan biçimindeki tasvirleri ve bu şekilde öngörülen ifadeler, farklı kültürlerin özelliklerinde de görülmüş-

tür (Roux, 1972: 85-86) (Fotoğraf 9-10). Eski çağlarda, Sibiryaya halklarına özgü olan ve Gök Tanrının kozmik bir hayvan biçiminde (geyik, at) olduğuna inanılan görüşler bazı günlük ifadelerde de korunmuştur (Potapov, 2012: 318). Mağara veya kaya tasvirleri, resim ve çeşitli oymalarla süslenmiş yerler, bulunduğu bölgenin tören ve dinsel inançları hakkında bilgiler sunmaktadır.

2-1-2-Kozmik İnsan Tasvirleri

Tasvirlerin hareketli dünyası, kaya sanatının av ve avcılığa dair sahnelerin, insan figürlerin güncel veya zoomorfik biçimde yansıtan betimleri oldukça geniş bir alan içermektedir. Bu tür ifadeleri anlamlandırmak karışık uzuvlara sahip insan tasvirlerin, insan köklerinin hayvan ata düşüncesine bağlamaktadır (Fotoğraf 8). Tabiat kültürüne olan inanç, totemik figürlerin gelişimi açısından önemli referanslar içermektedir. Antropolojide totemizm olarak adlandırılan dinsel sistemin özünü açıklayabilen, tabiat varlıkların kutsal ile dünyevi olan arasında mevcut imgelerin temsilleri, yaşam ve kültürel geleneklerin soyut somut unsurlarını sunmaktadır (James, 2013, 153-154). Doğada ya da hayatta birbirinden ayrı tutulamayan oluşumlar, tarih kökenli bağlantılarıyla ilişki kurulabilmekte veya deneyimlenebilmektedir. İnsanların tabiat elemanlarıyla olan sıkı diyalogu, çizimler arasında insan-hayvan veya hayvan-insan şeklinde beliren tasvirlerin yardımcı ataların koruyucu veya yol gösterici olduğuna dair maskeli ya da kozmik ifadelerle sahip stilistik kompozisyonlarıyla belirlenebilmektedir (Berkli, 2014: 73, Hoppal, 2014: 64-68, Bindokat, 2006: 60-61, Çaycı, 2008: 276-277). (Fotoğraf 8). Tasvirler içerisinde yer alan hayvan maskeli insan figürleri, paleolitik dönemden itibaren bilinmekte ve literatürde boynuzlu tanrılar, büyücüler ya da şamanlar olarak adlandırılmaktadır (Bindokat, 2006: 60-61). Arkaik simgeleri, kaya çizimleri veya yontuları andıran eserler, XX. yüzyıla gelindiğinde, modern sanat içerisinde ilk öncelleri-

ne atfen, arketip kavramına paralel gelişmiştir. Totemik formlara benzer bir dili anımsatan yapıtlar, geçmişin primitif formlarına olan aşinalığını gündeme getirmiştir (Fotoğraf 14). İmgenin manevi bir güç taşıdığına ve çevrenin gelecekle ilgili haberler ilettiğine inanan ilkel insanın, doğa ve biçim eğretilmeleriyle özdeş, kavramsal boyut kazanan eserler ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla çevresel gerçeklik nesnel alemin öznel tasarımını yansıtabilmiştir. Tabiatın formları, Eliade'ye göre; tohum, emriyon gibi temel oluşumlara indirgemeyi hedef almıştır. Diğer bir ifadeyle, sanat tarihinin klasik formlarını ortadan kaldırıp, arkaik insanın dünyayı ilk defa gördüğü anı, mitolojik düşüncede, sembolik ve saf bir varlık haline dönüşü ele alınmak istenmiştir (Eliade, 2015: 82, Jung, 2011: 412-416). İlkçağlardan itibaren süre gelen insanoğlunun doğa karşısındaki varoluşunun kökeninde, benzetmelerin (Metafor) veya benzetmelerden yola çıkılarak farklı dönüşümlerden ilham almış olması metaforun modern sanat içerisinde de varlığını teyit etmektedir. İnsanın bir büyücü edasıyla doğa nesnesinin; bir ağaç parçası, bir kemik ya da bir taş parçasını belli bir örneğe benzeterek o şekle dönüştürmesiyle, işaretler, adlar, kavramların oluşabileceği gibi bu oluşumlar neticesinde insanın kendisi dahi hayvandan insana veya insan-hayvan karışımından doğan, melez bir dönüşüm metaforu olarak da ortaya çıkmış oldu (Fischer, 2010: s. 34, Gültepe, 2015: 602-605). (Fotoğraf 11-14).

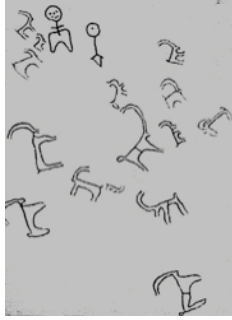
Sonuç

Sanatsal ifadelerin ilk göstergeleri, insanın doğayla iç içe geçen bir süreçle devam eden çeşitli özdeşleştirmelere yönelik biçimsel oluşumlarla netlik kazanmıştır. Tabiatın mevcut konumundaki nesnel alemi, gerçek veya gerçeküstü anlatım tarzlarıyla kültür tarihinin önemli bir bölümünü oluşturmuştur. İnsan, nesne arasındaki bağlantılar, dünyanın değişken bir biçim olarak yansıtıldığı sanatsal ifadeler pek çok görsellerde yer bulmuştur. Dil ve düşünce yapısının dışa vurulduğu ve işlevsellik kazandığı çeşitli işaretler vasıtasıyla betimlendiği ilk örneklerden türetilen soyutlamalarla karşılaşılar. Tarih öncesi insanın tabiatla olan sıkı diyalogu benzerliklerden ilham alınan bir üst tabiat olgusunu meydana getiren me-

lez dönüşümlerle açıklanmaktadır. Arkaik simgeleri, kaya çizimleri veya yontuları andıran eserler, XX. yüzyıla gelindiğinde modern sanat içerisinde ilk öncellerine paralel özellikler taşıyan arketipin, endüstri çağıın mekanik malzemesiyle yapılandırılan kavramsal özdeşlikler meydana gelmişti. Sanatsal realiteler değişen yüzyılın deneyim türlerini, modern hareket üzerinde biçimin kaynağını, bilinçdışının sadece bireysel değil daha ziyade kolektif doğası üzerinde etkiler taşıyan yaratışlardan söz edilmesini gerekli kılmıştır. İlk örneklerin büyüü veya mistik betimleri, artık değişen ve dönüşen çağın, mekanik bir dil yaklaşımına evrildiğini niteleyen biçimsel işaretleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

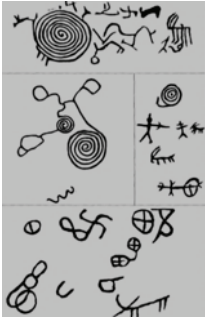
Fotoğraf 1 : Gobustan Kaya Resimleri, M. Ö. 9-3 Bin Yıl, Azerbaycan (İlham Enveroğlu)

Fotoğraf 2 : Gobustan Kaya Resimleri, M. Ö. 9-3 Bin Yıl, Azerbaycan (İlham Enveroğlu)

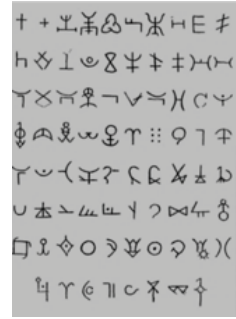
Fotoğraf 3 : Göktüklere AtfedilenKudirge Mezarında Kaya Üstüne Çizilmiş Dini Bir Merasim, V.-VI. Yüzyıl (Emel Esin)

Fotoğraf 4 : Gemikaya Tasvirlerinden Damga Örnekleri, M. Ö. 4-1. Bin Yıl, Azerbaycan (Enveroğlu)

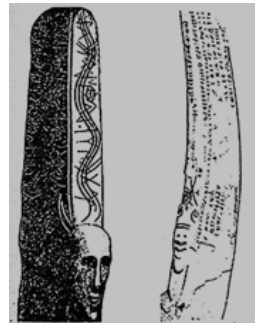
Fotoğraf 5 : Sibirya Kaya Resimleri, M. Ö. 2000 (MihalyHoppal)

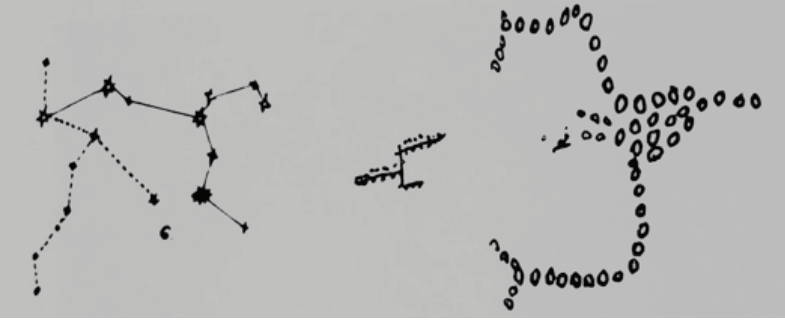
Fotoğraf 6 : Göktürk Dönemine Ait Taş ve Kayalar Üzerindeki Damgalar (Enveroğlu)

Fotoğraf 7 : Güneş Başlı ve Dans Eden Figürlerin Betimlendiği Kaya Resimleri, Kazakistan (Hoppal)

Fotoğraf 8 : Kök Türk Harfleriyle Yazılı Mezar Kitabesi, VIII.-IX. Yüzyıllar (Esin)

Fotoğraf 9 : Aslan Yıldız Kümesi
(Gombrich)

Fotoğraf 10 : Bir Miriti-tapuyo
Yerlisi ile Bir Kobeua Yerlisine Ait
Betimlemeler (Gombrich)

Fotoğraf 11: MaxErnst, Kraliçe
ile Oynayan Kral, 1944, 97.8 x
83.8 x 52.1 cm, Bronz

Fotoğraf 12 : Paul Klee, Şemsiyeli,
1939, k.ü.k.s.,36.6 x 19.5 cm

Fotoğraf 13: Pablo Picasso,
Habeş Maymunu ve Yavrusu,
1951, Bronz

Fotoğraf 14: JoanMiró, Anıt,
1956, Sırlı Seramik Taban Üzerine
Monte, 67.4 x 35.6 x 19.1 cm

1 <http://www.moma.org/collection/works/81359?locale=en>(Erişim Tarihi, 02. 06. 2016).

2 [http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.\\$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=27&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=50&sp=F&sp=Scollection&sp=112081](http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=27&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=50&sp=F&sp=Scollection&sp=112081)(Erişim Tarihi, 29. 08. 2015).

3 <http://www.moma.org/collection/works/81119?locale=en>(Erişim Tarihi, 25. 08. 2015).

4 <http://www.moma.org/collection/works/81906?locale=en>(Erişim Tarihi, 01. 07. 2015).

KAYNAKÇA

- Alyılmaz, C. (2015), İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara
- Antmen, A. (2013), Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. Sel Yayıncılık, İstanbul
- Berkli, Y. (2007), "At Sembolizminin Türk Defin Geleneğindeki İzleri", Ekev Akademi Dergisi, S.30, ss.65-74.
- Berkli, Y. (2014), "Kosova Halveti Osman Baba Tekkesinde Bulunan Figür ve Sembollerin Türk sanatı ve Kültürü İçerisindeki Anlam ve Önemi", Atatürk Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.18(1), ss. 61-88.
- Beydili, C. (2015), Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük, (Çev. Eren Ercan), Yurt Kitap-Yayın, Ankara
- Bindokat, A. P. (2006), Tarihöncesi İnsan Resimleri Latmos Dağları'ndaki Prehistorik Kaya Resimleri. (Çev. Işıl Işıklıkaya), Sadberk Hanım Müzesi, İstanbul:
- Çaycı, A. (2008). Selçuklularda Egemenlik Sembolleri, İz Yayıncılık, İstanbul
- Çoruhlu, Y. (2007), Erken Devir Türk Sanatı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Draaisma, D. (2014), Bellek Metaforları Zihinle İlgili Fikirlerin Tarihi, (Çev. Gürol Koca), Metis Yayınları, İstanbul
- Eliade, M. (2015), Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu, (Çev. Mehmet Aydın), Kabalcı Yayıncılık, İstanbul
- Erzen, A. (1992), Doğu Anadolu ve Urartular, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara
- Esin, E. (1978), İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş (Türk Kültürü El-Kitabı, II, Cild I/'den Ayrı Basım), Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul
- Esin, E. (2004), Türk Kozmolojisine Giriş, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Fischer, E. (2010), Sanatın Gerekliliği, (Çev. Cevat Çapan), Payel Yayınevi, İstanbul
- Gültepe, G. (2015), "Türk Kültür ve Medeniyetinde Oyun-İnanç ve Maske", Uluslararası Oyun ve Oyuncak Kongresi Bildiriler Kitabı (7-8 Mayıs). 602-605. Erzurum
- Harmancı, M. (2012), İslam Felsefesinde Metaforik Üslup, Hece Yayınları, Ankara
- Herzfeld, M. (2012), Antropoloji Kültürde ve Toplumda Teorik Uygulama, (Çev. Bülent Toksöz), Say Yayınları, İstanbul
- Hoppal, M. (2014), Avrasya'da Şamanlar, (Çev. Bülent Bayram, Hüseyin Şevket Çağatay Çapraz), Y.K.Y. İstanbul
- James, W. (2013), Törenselle Hayvan Yeni Bir Antropoloji Portresi. (Çev. Sevdâ Çalışkan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul
- Jung, C. G. (2011). "Arketip", Sanat ve Kuram 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi. (Çev. Sabri Gürses), (Ed. Charles Harrison, Paul Wood), Küre Yayınları, İstanbul
- Lakoff G. - Johns M. (2010), Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil, (Çev. Gökhan Yavuz Demir), Paradigma Yayıncılık, İstanbul

- Mannay-Ool, M. H. (2003). "Tuva'da Eski Dağ Keçisi Tasvirleri", (Çev. Sinan Dinç, Leyla Dervişyeva), Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.21, 169-180.
- Mert, O. (2007), "Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar", Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.34, 234-235.
- Mülayim, S. (2006), Bilim Olarak Sanat Tarihi Aklın İzleri. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul
- Mülayim, S. (1994), Sanat Tarihi Metodu, Bilim ve Teknik Yayınevi, İstanbul
- Potapov, L. P. (2012), Altay Şamanizmi. (Çev. Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya
- Rifat, M. (2014), Göstergibilimin ABC'si, Say Yayınları, İstanbul
- Roux, J.-P. (1972), "Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı", Türk Kültürü El Kitabı, (Cilt: II- Kısım I, a,), İslamiyetten Önceki Türk Sanatı Hakkında Araştırmalar. ss. 85-86. İstanbul
- Segal, R. A. (2012), Mit, (Çev. Nursu Öрге), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara
- Somuncuoğlu, S. (2012), Damgaların Göçü-Kurgan Ankara Gündül Kaya Resimleri, Ac Yapı, İstanbul
- Somuncuoğlu, S. (2011), Sibiry'a'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler. Atok Yayınları, İstanbul
- Taş, İ. (2011). Türk Düşüncesinde Kozmogoni-Kozmoloji, Kömen Yayınları, Konya
- Ziss, A. (2016), Estetik Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi, (Çev. Yakup Şahan), Hayalbaz Kitap, İstanbul
- <http://www.moma.org/collection/works/81359?locale=en>(Erişim Tarihi, 02. 06. 2016).
- [http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.\\$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=27&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=50&sp=F&sp=Scollection&sp=I12081](http://sammlungonline.kunstmuseumbasel.ch/eMuseumPlus?service=direct/1/ResultDetailView/result.inline.list.t1.collection_list.$TspTitleImageLink.link&sp=13&sp=Sartist&sp=SfilterDefinition&sp=0&sp=1&sp=1&sp=SdetailView&sp=27&sp=Sdetail&sp=0&sp=T&sp=0&sp=SdetailList&sp=50&sp=F&sp=Scollection&sp=I12081)(Erişim Tarihi, 29. 08. 2015).
- <http://www.moma.org/collection/works/81119?locale=en>(Erişim Tarihi, 25. 08. 2015).
- <http://www.moma.org/collection/works/81906?locale=en>(Erişim Tarihi, 01. 07. 2015).